

odnos koji pripovjedači tih predaja imaju prema ispriповijedanom, hijerarhiju likova tih predaja i sl.

Dégh knjigu zaključuje poglavljem koje podupire na početku ovoga prikaza izrečenu tezu o autocitatnoj potki knjige *Predaja i vjerovanje*. U tom se poglavlju Dégh, naime, osvrće na kritiku što su je ona i njezin suprug prije tridesetak godina uputili davno formuliranom Andersonovu zakonu samoispravka prema kojem je, uvjetno rečeno, stabilnost folklornih tekstova povezana s repetitivnošću kojoj je izložen primatelj, odnosno, budući pošiljatelj. Uvjerljivom argumentacijom Dégh i ovom prigodom prokazuje krive premise i metodološke promašaje na kojima se temelji Andersonov zakon, iznoseći pritom i alternativno rješenje, točnije, sažimajući postavke znamenite višetunelske teorije, koju je prije tridesetak godina formulirala zajedno s Vázsonyjem i koja, kao i knjiga *Predaja i vjerovanje*, u središte folklornog procesa postavlja pojedinca i kreativnost.

Marijana HAMERŠAK

Ülo Valk, The Black Gentleman, Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 2001., 217 str. (FF Communications No. 276)

Premda u *Predgovoru* Ülo Valk upućuje kako bi *sada* napisao drukčiju studiju, usmjeravajući istraživanja na kulturni i društveni kontekst vremenâ iz kojih datiraju estonski folklorni zapisi o vragu (većina folklornih zapisa kojima se autor koristi zapisana je između 1888. i 1940. godine), riječ je o *vraški* dobro osmišljenoj monografiji o manifestacijama vruga, najpopularnijeg lika estonske narodne tradici-

je, u kontekstu zapadnoeuropske kršćanske demonologije i folklorâ *drugih* naroda, pri čemu je u analizi vražjih manifestacija, kao i u njihovoj statističkoj frekvenciji, rabio *Motif-Index of Folk Literature* Stitha Thompsona. Valkova knjiga *The Black Gentleman: Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion* [Crni gospodin: manifestacije vruga u estonskoj narodnoj religiji] objavljena je 2001. godine kao djelomice prerađena disertacija što ju je obranio 1994. godine na Tartuskom sveučilištu, i prvotno je publicirana na estonskom jeziku 1998. godine.

Sigurno okrilje u interpretaciji (vizualnih) manifestacija vruga (*kurat*) u estonskoj narodnoj religiji Ülo Valk pronalazi *samo* u trima *glavnim* žanrovima u kojima se pučko vjerovanje o navedenom *demonskom* biću najizravnije reflektira; riječ je o predajama (pridodajem kako Valkovo upućivanje na *predaje* označuje *fabulate*), memoratima i vjerovanjima, naglašujući kako je na *vražje* manifestacije uglavnom nailazio u predajama, i stoga je tipičan/tipiziran ikonogram estonskoga vruga kreiran u tome žanru. Tragom odabira navedene žanrovske trijade upućuje kako nije uzeo u obzir pojavnost vruga u bajkama, u čijim je svjetovima njegova uloga i *vizualija* fantastičnija, egzotičnija i grotesknija, budući da je riječ o fantaziji koja ne upućuje *samo* na religijsku stvarnost. (Navodim sinonimne nazive *vrag/đavao* budući da je u *našem* jeziku *vrag* arhaičan oblik koji je potisnut pod utjecajem Crkve grčkom riječju *diábolos/đavao*.) Analizom 1723 folklornih tekstova s 1874 primjera *vizualnih manifestacija* (*visibilis apparitio*) vruga – s obzirom da nekoliko vjerovanja sadrži više od jednog načina pojavnosti vruga – Ülo Valk *vražje* demonstracije klasificira u četiri kategorije: antropomorfne manifestacije vruga, zoomorfne, fantastične (u okviru kojih dominira satirski tip) i vrag u obličju neživih predmeta ili prirodnih fenomena. Detektira kako je satirski tip vruga dominantniji u vjerovanjima, a, naravno, najfantastičnije vizualije/kreacije vruga pronalazi u memoratima. Pritom je manifestacije vruga u estonskoj narodnoj religiji poredao prema statističkoj frekvenciji: antropomorfne manifestacije (58,9%), zoomorfne (20,8%),

satirske i druge fantastične manifestacije (15,2%), neživi predmeti ili prirodni fenomeni (4,4%) te neodređeno opisani oblici (0,7%). Kao neživ predmet vrag se u estonskim folklornim zapisima uglavnom očituje kao stog, plast sijena (koji se kreće), što čini 37 slučajeva od 83 primjera *neživih* manifestacija. Fantastične manifestacije (riječ je uglavnom o fantastičnoj kombinatorici raznorodnih zoomornih uljepaka, primjerice, vrag kao polupas i poluovan s repom i rogovima) rijetko se očituju u estonskom folkloru; jedino je figura satira, koja je prisutna u europskim folklornim zapisima, proširena i u estonskim narodnim vjerovanjima. Jednako tako Ülo Valk – kao usporednu tablicu s estonskim folklornim demonstracijama vraga – donosi i manifestacije vraga (*velnias*) u litavskom narodnom vjerovanju, preuzimajući tablicu iz studije Norbertasa Vēliusa (1987.), koja je napravljena prema predlošku od 1395 predaja koje svjedoče o vražjoj pojavnosti.

Autor upućuje kako je sličnu klasifikaciju, koju sâm primjenjuje, koristila i Gerda Grober-Glück (1985/86.) u svojoj analizi pojavnosti vraga u njemačkim narodnim vjerovanjima. Određenije, riječ je o klasifikaciji Lutza Röhricha (1965.), koji je sugerirao da se *demoniska* bića mogu diferencirati na četiri kategorije: ljudsko, životinjsko, predmetno i bezoblične figure.

U okviru navedenih vizualija estonskoga vraga autor jednako tako istražuje i njegove protejske metamorfoze koje se manifestiraju kao metamorfoze ljudskog u životinjsko, životinjsko/ornitomorfno u ljudsko, ljudsko u predmetno, životinjsko/ornitomorfno u predmetno, prirodni predmeti u životinjsko (primjerice, nešto nalik na stog, plast sijena metamorfozira se u malog crvenog psa sa žutom aureolom), prirodni predmeti u predmetno (primjerice, plast sijena u kamen), životinjsko u životinjsko (primjerice, crna mačka u miša).

U estonskim folklornim zapisima vrag se najviše očituje antropomorfno, i to kao *stranac* (najučestaliji atribut koji je priljubljen uz antropomorfna vraga jest *stran*), pri čemu je *crni čovjek* jedna od najtipičnijih vizualizacija vraga i čini 6,8% svih manifestacija, a 11,6% u okviru antropomornih vizualija. Tragom navedenoga autor apostrofira kako u etničkoj i rasnoj konfrontaciji crna boja može figurirati kao *pečat* demonske ili zle prirode; primjerice, u prvim stoljećima kršćanstva crna boja je često bila pripisivana demonima i vrag se nerijetko ikonografski označavao kao Etiopljanin ili Crnac, a ikonogram *crnoga čovjeka* u modernom dobu transformiran je u UFO mitologiju, gdje je modificiran u izvanzemaljskoga humanoida. Iznimnu interpretaciju antropomorfna vraga pokazuje Valkovo poglavlje *The demonisation of the German nobleman in the 17th and 18th centuries* [Demonizacija njemačkoga plemića u 17. i 18. stoljeću], gdje tematizira folklornu demonizaciju Nijemaca, ali jednako tako i "germanizaciju" vraga u okviru šireg koncepta *demoni potlačenih*, što će reći – svaki pojedini narod posjeduje vlastiti imaginarij demona za koje vjeruje da dolaze *izvan* zajednice. (Rat Bushove Amerike protiv Iraka svjedoči o navedenim dualističkim stranama i medijskoj retorici demonizacije neprijatelja.) Potpuno opravdano Pasi Klemettinen (*FF Network* 23, April 2002:21-24) u prikazu-kritici "The fascination of evil" Valkove *vražje* monografije akcentira njezinu političku *auru*, koja (vizualnu) manifestaciju vraga u estonskoj pučkoj religiji promatra prvotno kao dio zapadnoeuropskoga i kršćansko-kulturnoga konteksta, a ne ugro-finske i istočne tradicije, zaključujući: "U širem kontekstu postoji iskušenje u današnjim EU danima i dobu da se rad profesora Valka promatra jednako tako u kontekstu početka 90-ih kao pokušaj povezivanja Estonije sa Zapadnom Europom." Naime, u *Predgovoru* Valk upućuje kako je glavna teza njegova rada "prilično jednostavna"; naime, da su estonska narodna vjerovanja integralni dio narodne religije kršćanske Europe, u usporedbi s *prijašnjim* istraživanjima koja su je povezivala s *hipotetskom* ugro-finskom baštinom. Naime, upisivanje vražjih vizualija u (*dublji*) ugro-finski *mitski* kontekst otvorilo bi

kolorističku opoziciju *bijelo-crno*, u kojemu *dva načela* djeluju kao opozicijske kreativno-destruktivne teoforne energije, gdje je destrukcija dio rekonstrukcije kozmičke plodnosti i rodnosti u izmjeni dana i noći/ljeta i zime (zima kao *godišnja noć*) – ili, poslužimo se Čajkanovićeveom znanstvenom proverbijalnom teom: "Crna božanstva ne moraju biti *zla* božanstva."

U okviru zoomorfnih manifestacija vruga autor diferencira četiri kategorije zoovizualizacija: domaće životinje (gdje se na prvome mjestu nalazi pas, zatim mačka, jarac/koza, konj, svinja, ždrijebe, vol/bik, krava, ovan, tele, ovca, janje). U kategoriji *divljih* životinja dominira zec (zatim, medvjed, vuk, vjeverica, lisica, žaba/žaba krastača, zmija, miš, jež, europski los, ris, lav, tigar, štakor, kuna, nespecificirana životinja), od ornitomorfnih vizualizacija – pijetao (kojega slijede vrana, tetrijeb gluhan, mali tetrijeb, jastreb, gavran, svraka, nespecificirana ptica, orao, vrabac, kukavica, kokoš, roda, guska), a od riba i insekata – sjeverni manič, štuka, žuna, obad. Upućuje kako se u zoomorfnoj manifestaciji vruga očituje izrazita razlika između estonskih folklornih zapisa i kršćanske demonografije, s obzirom da u usporedbi s kršćanskom literaturom, u čijim svjetovima/ideosferi od *divljih* životinja prvo mjesto u animalnoj demonizaciji pronalaze tzv. *grabežljive zvijeri*, u estonskom folkloru dominiraju domaće životinje (242 vizualije vruga u izomorfizmima domaćih životinja od ukupno 390 njegovih zoomorfnih manifestacija), a od divljih životinja ističe se bezopasan zec-vegetarijanac. Budući da granica između demonologije i zoologije u srednjem vijeku doista nije bila *čista*, pojedini bestijariji uvodili su vruga u klasifikaciju životinja, u okviru čega Ūlo Valk upućuje na animalni eufemizam za vruga (*stari*) *puž* – (*vana*)*tigu* u estonskoj narodnoj tradiciji. Pritom je zanimljivo da se u estonskom folkloru vrag manifestira zoomorfno rjeđe nego u njemačkom folkloru; jedna je od tipičnih zoomorfnih manifestacija vruga u estonskom folkloru – pas, koji se očituje u 72 od ukupno 390 zoomorfnih manifestacija, i uglavnom je crne boje, pri čemu nije nužno da se *taj demonski i demonizirani* pas objavljuje atributima *veliki* ili *prijeteći*; naime, uglavnom se *pojavljuje* kao mali živahan pas, mali pas/jazavčar i kao bijeli pas. Autor otkriva i kako konotacije psa u estonskom kulturnom krugu nije jednostavno definirati jer – kako navodi A. A. Amfiteatrov (1992.) – vrag u obličju psa značajka je zapadnoeuropske tradicije (Valk, naravno, pritom priziva Mefistovu pojavu u liku crnog pudla pri prvom susretu s Faustom u svjetovima Goetheova *Fausta*, pri čemu pridodajem i Sloterdijkovu *kiničku* interpretaciju, prema kojoj je *vrag* za svoj prvi nastup odabrao simbol kiničke sekte filozofa), dok u pravoslavnom Istoku pas simbolički figurira kao prijatelj ljudi, koji je u sukobu sa zlim dusima. Ūlo Valk u interpretaciji *demoniziranoga psa* polazi od monografije *The Devil in Dog Form: A Partial Type-Index of Devil Legends* [Vrag u psećem obličju: djelomičan katalog tipova vražjih predaja] (1956.) folkloristice Barbare Allen Woods, koja sadrži – kao što i naslovna sintagma jasno upućuje – (djelomičan) indeks tipova i bibliografiju predaja o vrugu u obličju psa.

Valkova statistička frekvencija đavolskih demonstracija razotkriva upozoravajuću, naravno, samim time i uznemirujuću funkciju estonskih narodnih predaja u kojima dominiraju *vraške* antropomorfne vizualije, što dokazuje i estonska poslovice "*čovjek je poput vruga drugom čovjeku*", koja upućuje na ljudsko podrijetlo vruga, a koja priziva toliko eksploatiranu Sartreovu dijagnostičku apoftegmu "*Pakao, to su drugi*".

Suzana MARJANIĆ